

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А. С. МАКАРЕНКА

МАРТИНЕНКО ДАР'Я ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 37(477.5+477.54/.62)«17»

**РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ШКІЛЬНИЦТВА
НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ ТА СЛОБІДСЬКІЙ УКРАЇНІ
У XVIII СТОЛІТТІ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Суми – 2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Корж-Усенко Лариса Вікторівна,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
доцент кафедри педагогіки вищої
школи та педагогічного менеджменту.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
Год Борис Васильович,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
завідувач кафедри всесвітньої історії
та методики викладання історії;

кандидат педагогічних наук, доцент
Борейко Олександр Михайлович,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри педагогіки.

Захист відбудеться 14 жовтня 2014 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 55.053.01 у Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка за адресою: 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87, ауд. 218.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (40002, м. Суми, вул. Роменська, 87).

Автореферат розіслано 13 вересня 2014 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Козлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і доцільність дослідження. Реформування сучасної вітчизняної системи освіти спрямовується на формування загальнолюдських і національних цінностей, примноження духовного та інтелектуального потенціалу українського народу, демократизацію суспільства та інтеграцію до європейського освітнього простору (Конституція України, Закон України «Про освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепція національного виховання студентської молоді, Концепція національно-патріотичного виховання молоді). У цьому контексті особливого значення для педагогічної теорії та практики України набуває вивчення досвіду національного шкільництва у XVIII столітті, що належить до найбільш ідейно насичених і плідних в історії освіти.

Різні аспекти вітчизняного культурно-освітнього розвитку в козацький період традиційно привертали увагу науковців. Серед історико-педагогічних досліджень значний інтерес становить науковий доробок Т. Багрій, В. Бондаренко, О. Друганової, М. Євтуха, Т. Кочубей, О. Потапенка, О. Скоробагатської, Л. Соколовської, О. Тулякова. Арсенал народно-педагогічних засобів формування молодого покоління (зокрема, в козацький період) і можливості використання позитивного досвіду на сучасному етапі представлено у працях О. Губка, В. Кузя, О. Любара, Ю. Руденка, З. Сергійчук, М. Стельмаховича, Є. Сявавко, Д. Федоренка. Історія окремих навчальних закладів, зокрема Києво-Могилянської академії та її «училищних колоній» (православних колегіумів), стала предметом ґрунтовних досліджень істориків Л. Алексієвець, О. Денисенка, С. Кагамлик, Т. Міцан, О. Півоварова, Л. Посохової, І. Торбакова, О. Травкіної, З. Хижняк, Н. Шип. Для усвідомлення міжнародного виміру розвитку вищої освіти у процесі «діалогу культур» істотну наукову цінність має доробок В. Горського, В. Литвинова, В. Микитася, Д. Наливайка, В. Нічик, Я. Стратія. Винятковий інтерес становить думка вчених країн Європи, США та Росії щодо оцінки культурно-освітнього рівня України у XVIII столітті (А. Андрєєв, С. Грачотті, Д. Зайцев, Р. Лужний, Г. Нешев, Т. Таїрова-Яковлева, В. Фрійофф).

На особливу увагу заслуговують фундаментальні академічні видання з історії (гол. ред. кол. В. Смолій), історії педагогіки (за ред. О. Сухомлинської), історії культури (під заг. ред. Б. Патона), історії релігії (гол. ред. А. Колодний) в Україні, до створення яких залучено провідних сучасних науковців.

Доцільність вивчення розвитку національного шкільництва на території Лівобережної та Слобідської України у XVIII столітті підтверджується потребою у розв'язанні таких суперечностей: між активізацією глобалізаційних процесів, досвідом активної міжкультурної взаємодії і об'єктивною вимогою збереження національної ідентичності української молоді; між необхідністю доцільного поєднання традицій та інновацій у сучасній системі освіти України і недостатньою ретроспективною оцінкою закономірностей її розвитку; між

активною розробкою в сучасній науці проблем історії козацтва і браком ґрунтовних історико-педагогічних досліджень, присвячених розвитку національного шкільництва в козацьку добу.

Отже, вибір теми **«Розвиток національного шкільництва на Лівобережній та Слобідській Україні у XVIII столітті»** зумовлено її актуальністю та недостатньою розробленістю в історико-педагогічній науці з урахуванням новітніх наукових підходів, необхідністю узагальнення здобутків сучасної науки з використанням міждисциплінарних зв'язків.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою частиною комплексного дослідження кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка «Інноваційні підходи до управління якістю освіти» (реєстраційний номер 0113U004660). Тему дисертації затверджено вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 6 від 28.12.2009 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 15. 06. 2010 р.).

Мета дослідження – визначити провідні тенденції та особливості розвитку національного шкільництва на території Лівобережної та Слобідської України у XVIII столітті.

Відповідно до мети сформульовано **завдання дослідження**:

1. З'ясувати стан наукового розроблення проблеми та класифікувати джерельну базу дослідження.
2. Розкрити комплекс чинників становлення і розвитку національного шкільництва у XVIII століття.
3. Виокремити етапи та тенденції розвитку національного шкільництва в досліджуваний період.
4. Визначити організаційні, змістові та методичні особливості функціонування закладів національного шкільництва на Лівобережній та Слобідській Україні у XVIII столітті.
5. Схарактеризувати політику уряду Російської імперії та Св. Синоду щодо розвитку національного шкільництва України у другій половині XVIII століття.

Об'єкт дослідження – розвиток освіти в Україні у XVIII столітті.

Предмет дослідження – становлення і розвиток навчально-виховного процесу в закладах національного шкільництва на Лівобережній та Слобідській Україні у XVIII столітті.

Хронологічні межі дослідження охоплюють XVIII століття. *Нижня межа* – початок XVIII століття – пов'язана з піднесенням освіти, науки та культури в добу українського «козацького» бароко, а саме зі створенням Чернігівського колегіуму (1700 р.) і підтвердженням Києво-Могилянською академією (ідейного, навчально-методичного, кадрового центру розвитку національного шкільництва України) статусу вищого навчального закладу (1701 р.). Вибір *верхньої межі* – кінець XVIII – початок XIX століття –

пояснюється згортанням мережі закладів українського національного шкільництва і визначається створенням у Російській імперії Міністерства народної освіти (1802 р.).

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Лівобережної та Слобідської України у XVIII столітті, де існував полково-сотенний устрій та функціонували інституції української козацької держави, що забезпечувало сприятливі умови для розвитку національного шкільництва.

Методологічну основу дослідження становлять закони і категорії наукового пізнання; принципи науковості, історизму, детермінізму, комплексності, системності, цілісності, єдності загальнолюдського і національного, теорії та практики (що забезпечує об'єктивність вивчення освітніх процесів і явищ), природо- і культуровідповідності (передбачає ставлення до людини як до самоцінності і складової певної цивілізаційної культури); ідеї національного відродження та українського державотворення, доцільності творчого використання кращих національних традицій в умовах розбудови сучасної освіти України.

Теоретичну основу дослідження становлять положення:

- *нормативних документів* (Конституція України, Закон України «Про освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепція національного виховання студентської молоді, Концепція національно-патріотичного виховання молоді);
- *сучасної філософії освіти і виховання* (В. Андрущенко, Л. Губерський, І. Зязюн, С. Йосипенко, В. Кремень, В. Лутай, М. Михальченко);
- *історії України* (М. Грушевський, Д. Дорошенко, О. Лазаревський, П. Левицький, М. Максимович, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, Л. Посохова, С. Сірополко, О. Субтельний, Д. Яворницький, Н. Яковенко);
- *теорії та історії педагогіки* (С. Бабишин, Л. Березівська, Л. Ваховський, О. Вишневецький, Б. Год, Н. Гупан, М. Євтух, С. Золотухіна, Н. Калениченко, Л. Корж-Усенко, Т. Кочубей, В. Курило, О. Михайличенко, Г. Ніколаї, А. Сбруєва, О. Сухомлинська, Є. Хриков, М. Ярмаченко).

Методи дослідження: загальнонаукові (аналіз, узагальнення, систематизація, класифікація), що забезпечили можливість формулювання вихідних положень та висновків, виокремлення провідних напрямів дослідження; *історико-логічний і текстологічний аналіз* наукової літератури та архівних фондів використано з метою узагальнення досвіду діяльності навчальних закладів Лівобережної та Слобідської України; *хронологічний і проблемно-пошукові методи* були необхідними для виокремлення етапів розвитку національного шкільництва, здійснення класифікацій джерел та історіографії проблеми; *структурно-порівняльний метод, синхронний та діахронний аналіз* уможливили співставлення розвитку освіти на території України, Російської імперії та Західної Європи; *ретроспективний і логіко-семантичний аналіз* дозволили з'ясувати тенденції розвитку національного шкільництва та особливості функціонування вітчизняних навчальних

закладів; *персоналістично-біографічний метод* був доцільним для вивчення внеску окремих персоналій у розвиток освіти.

Основу **джерельної бази дослідження** становлять документи та матеріали Центрального державного історичного архіву в м. Київ (ЦДІАУК), державних архівів Полтавської (ДАПО), Сумської (ДАСО), Харківської (ДАХО) та Чернігівської (ДАЧО) областей, Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ).

У ЦДІАУК проаналізовано матеріали фондів «Білгородська духовна консисторія» (ф. 2009), «Генеральна військова канцелярія» (ф. 51), «Ізюмська дворянська опіка» (ф. 1920), «Ізюмське духовне правління» (ф. 1989), «Канцелярія малоросійського генерал-губернатора Румянцева-Задунайського» (ф. 763), «Канцелярія Харківського і Воронежського генерал-губернатора» (ф. 1959), «Київська академія» (ф. 1711), «Київська археографічна комісія» (ф. 220), «Київська губернська канцелярія» (ф. 59), «Новгород-Сіверське намісництво» (ф. 959), «Переяславо-Бориспільська духовна консисторія» (ф. 990), «Похідна військова генеральна канцелярія» (ф. 1501), «Слобідсько-Українська духовна канцелярія» (ф. 1710), «Сотенні канцелярії Лівобережної України» (ф. 64), «Темниковський Євген Миколайович» (ф. 2059), «Харківський колегіум» (ф. 1973), «Харківське намісницьке правління» (ф. 1709), «Харківське духовне правління» (ф. 2007), «Чернігівська верхня розправа» (ф. 1539), фонди Скоропадських (ф. 1219) і Ханенків (ф. 983).

У регіональних архівах: у ДАСО – «Глинське духовне правління» (ф. 1173), «Конотопський міський магістрат і ратуша» (ф. 584), «Охтирське духовне правління» (ф. 804), «Полуботок М. М., поміщиця (1750–1815)» (ф. 481), «Предводитель дворянства Глинського повіту» (ф. 738), «Роменська міська рада» (ф. 1153), «Роменське духовне правління» (ф. 960), «Роменське повітове казначейство» (ф. 993), «Сумське духовне правління» (ф. 749); у ДАЧО – «Особистий фонд І. П. Львова» (ф. Р-1495), «Прилуцьке духовне правління» (ф. 1462), «Чернігівська духовна консисторія» (ф. 679), «Чернігівська духовна семінарія» (ф. 682); у ДАХО – «Канцелярія Слобідсько-Українського громадського губернатора» (ф. 3) та «Харківське головне народне училище» (ф. 267); у ДАПО – «Лубенський музей Скаржинської Катерини Миколаївни» (ф. 222) та «Пирятинське духовне правління» (ф. 801).

В ІР НБУВ проаналізовано документи фондів «Київська духовна академія» (ф. 160), «Історичні матеріали» (ф. II), «Літературні матеріали» (ф. I), «Українська Академія наук – Всеукраїнська академія» (ф. X), «Церковно-археологічний музей при Київській духовній академії» (ф. 301).

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що:

– *вперше* визначено провідні тенденції та особливості розвитку національного шкільництва на території Лівобережної та Слобідської України у XVIII столітті; з'ясовано стан розроблення проблеми в дорядянській, радянській і сучасній науковій літературі; здійснено авторську класифікацію джерельної бази дослідження (офіційні документи та діловодна документація;

матеріали особистого походження; навчальна література, наукові та художні твори); розкрито комплекс чинників становлення і розвитку національного шкільництва у XVIII столітті (географічні, політичні, ідеологічні, соціально-економічні, духовні, культурні, ментальні, педагогічні, освітні); виокремлено етапи та тенденції розвитку національного шкільництва в досліджуваний період (I – 1700–1764 рр. – інтенсивної розбудови – інституціоналізація, демократизація, гуманізація, фундаменталізація, гуманітаризація, реалізація українознавчого спрямування освіти; II – 1764–1786 рр. – інтеграції – поступова трансформація українського національного шкільництва до загальноросійської системи освіти; III – 1786–1802 рр. – асиміляції – централізація, уніфікація, регламентація, русифікація, секуляризація освіти, посилення її станового та утилітарного характеру); визначено організаційні (демократичні і самоврядні традиції, всестановий і гуманістичний характер, принципи добровільності та рівних можливостей, наявність академічної свободи), змістові (у закладах початкової освіти – залежність від потреб конкретної громади, індивідуальних особливостей учнів і професійної майстерності викладачів; у колегіумах та Києво-Могилянській академії – посилення інтелектуальної насиченості, наукоємності дисциплін, забезпечення естетичної складової підготовки вихованців) та методичні (реалізація індивідуального та диференційованого підходів, застосування позитивних методів стимулювання, різних форм заохочення, змагальності, взаємонавчання, взаємоконтролю, активних методів і прийомів навчання) особливості функціонування закладів національного шкільництва на Лівобережній та Слобідській Україні у XVIII столітті;

– *уточнено і конкретизовано* сутність основних понять («національне шкільництво» та «національна освітня традиція»), пріоритети розвитку вітчизняної педагогічної думки досліджуваного періоду;

– *подальшого розвитку набуло* уявлення про характер політики уряду Російської імперії та Св. Синоду щодо українського національного шкільництва у другій половині XVIII столітті;

– *до наукового обігу введено* раніше не опубліковані першоджерела та маловідомі документи (138 справ з архівосховищ України стосовно культурно-освітнього розвитку українських земель та особливостей функціонування навчальних закладів у визначених територіально-хронологічних межах).

Практичне значення отриманих результатів дослідження. Фактичний матеріал і теоретичні висновки, що стосуються виокремлення етапів та визначення тенденцій розвитку національного шкільництва на території Лівобережної та Слобідської України у XVIII столітті, з'ясування організаційних, змістових та методичних особливостей організації навчально-виховного процесу у вітчизняних закладах освіти досліджуваного періоду, характеристики освітньо-виховних традицій у гетьмансько-старшинському середовищі знайшли втілення в одноосібній монографії автора, що використано при вивченні курсів «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Дидактичні системи у вищій освіті».

Отримані у процесі наукового пошуку результати та наведений фактичний матеріал може бути враховано в навчальних закладах різних рівнів при підготовці навчальних посібників для учнів і студентів, при викладанні спецкурсів і дисциплін з історії України, історії філософії, історії культури, краєзнавства, в роботі класів козалят з метою громадянського виховання.

Впровадження отриманих результатів дослідження здійснювалося в навчальний процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка від 16.10.2013 р., № 1827/01), Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка від 29.10.2013 р., № 907), Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (довідка від 20.11.2013 р., № 4854/01-55/02), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка від 26.12.2013 р., № 2175).

Особистий внесок здобувача у працях, написаних у співавторстві: аналіз стану освіти України у XVIII столітті, класифікація традицій та інновацій у розвитку національного шкільництва [2]; розкриття передумов та визначення східнослов'янського вектору міжкультурного діалогу українського національного шкільництва [7]; джерелознавча розвідка та дослідження реформування початкової і вищої освіти в середині XVIII століття [8].

Апробацію отриманих результатів дослідження здійснено у формі виступів і доповідей на 16 конференціях та читаннях різних рівнів: *міжнародних* – «Церква в світі: служіння любові» (22–24 жовтня 2009 р., м. Київ), «Освіта та наука в умовах глобальних викликів» (11–13 червня 2010 р., м. Сімферополь – м. Судак), «Мистецька освіта в контексті європейської інтеграції» (28–30 вересня 2010 р., м. Суми), «Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор» (10–11 березня 2011 р., м. Ялта), «Соціалізація особистості: культура, освітня політика, технології формування» (20–21 квітня 2011 р., м. Суми), «Українська педагогічна наука у контексті сучасних цивілізаційних процесів» (20–21 жовтня 2011 р., м. Івано-Франківськ), «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (1–4 листопада 2012 р., м. Мюнхен), «Історико-краєзнавче дослідження: традиції та інновації» (29–30 листопада 2013 р., м. Суми), «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін» (4–5 березня 2014 р., м. Суми); *всеукраїнських* – «Освіта в інформаційному суспільстві: філософські, психологічні та педагогічні аспекти» (27–28 жовтня 2010 р., м. Суми), «Проблеми удосконалення професійної підготовки фахівців мистецьких дисциплін», присвяченій пам'яті А. Ф. Кречківського (7–9 квітня 2011 р., м. Суми), Сковородинівські читання (6–8 жовтня 2011 р., м. Переяслав-Хмельницький), «Християнські цінності в системі підготовки вчителя національної школи: теорія, традиції, практика» (3–4 листопада 2011 р., м. Умань), історико-краєзнавча конференція з міжнародною участю (24–25 листопада 2011 р., м. Суми), «Українська культура та ментальність: самобутність в умовах глобалізації» (26–28 січня 2012 р., м. Ялта); *регіональній* – VIII Сумська історико-краєзнавча конференція (29–30 жовтня

2009 р., м. Суми); на засіданнях кафедри педагогіки та лабораторії педагогічного краєзнавства і козацької педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (2010–2014 рр.).

Публікації. Отримані результати дослідження відображено в 14 публікаціях, із них 11 у провідних наукових фахових виданнях (у тому числі 1 стаття у зарубіжному виданні), 1 монографія, 1 розділ монографії, 1 стаття.

Структура та обсяг дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (478 позицій, із них – 138 архівних, 340 літературних) і 8 додатків (у тому числі 4 таблиці). Загальний обсяг дисертації становить 282 сторінки, основний зміст викладено на 195 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження і ступінь наукової розробки проблеми; сформульовано мету, об'єкт, предмет, завдання; вказано методи дослідження; визначено методологічну, теоретичну, джерельну базу, хронологічні та територіальні межі, наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, наведено форми апробації, зазначено структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі **«Історіографія проблеми та аналіз джерел»** з'ясовано стан розроблення проблеми в дорадянській, радянській і сучасній науковій літературі, уточнено основні поняття «національне шкільництво» та «національна освітня традиція», представлено авторську класифікацію джерельної бази дослідження.

Застосування хронологічного і проблемно-пошукового методу дозволило здійснити авторську класифікацію історіографії обраної проблеми на такі групи: дорадянська (до початку 20-х років ХХ ст.), радянська (30–80-ті роки ХХ ст.), сучасна (з 1991 р.).

Визначено, що в працях дорадянської історіографії висвітлено загальні аспекти державної культурно-освітньої політики в Російській імперії. Виокремлено такі підходи до вивчення обраної проблеми серед дослідників другої половини ХІХ – початку ХХ століття: український демократичний, представники якого (В. Антонович, О. Лазаревський, О. Левицький, М. Максимович) наполягали на широкому розвитку національного шкільництва в першій половині ХVІІІ століття, критикуючи освітню політику уряду Російської імперії; поміркований (Д. Багалій, Г. Данилевський, В. Ключевський, Д. Міллер, С. Рождественський, К. Харлампович) – визнаючи важливість імперських реформ, були прихильниками збереження кращих українських освітніх традицій; проімперський (І. Альошинцев, А. Мусін-Пушкін, Г. Шмідт) – розглядали розвиток освіти України в загальноросійському контексті, ігноруючи національні особливості; український державницький (М. Грушевський, О. Грушевський, Л. Миловидов, І. Резніченко, Д. Яворницький та представники діаспори Д. Дорошенко, І. Огієнко, Д. Оглоблін, Н. Полонська-Василенко, С. Сірополко) – акцентували увагу на визначній ролі козацтва в розвитку національного шкільництва.

Використання історико-логічного методу дозволило встановити, що, попри очевидні ідеологічні упередження радянської історіографії, вченими було здійснено періодизацію розвитку освіти, визначено популістський характер освітніх реформ у Російській імперії, схарактеризовано просвітницьку діяльність вітчизняної інтелігенції. Якісно новий етап у вивченні українського шкільництва започатковано у другій половині ХХ століття, про що свідчать монографії В. Андрушка, Є. Дніпрова, Я. Ісаєвича, В. Литвинова, В. Нічик, Я. Стратія, З. Хижняк, О. Удада, Н. Шип.

Сучасна історіографія репрезентує групу наукових праць, пов'язаних із предметом дослідження. Використання методів текстологічного аналізу і систематизації наукової літератури дозволило констатувати, що в незалежній Україні активізувалося вивчення духовної спадщини, суттєво розширилася географія і проблематика досліджень, з'явилася можливість аналізувати історико-педагогічні процеси на основі сучасної наукової методології. На особливу увагу заслуговують новітні праці Т. Кочубей щодо розвитку української педагогічної думки другої половини XVII – XVIII століття, Л. Посохової та Л. Соколовської з історії колегіумної освіти.

Виокремлено різні підходи до оцінки української освіти досліджуваного періоду в сучасній історіографії: Л. Артемова, В. Кравець, В. Кузь, О. Любар, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Д. Федоренко зосереджуються на національній самобутності козацької педагогіки; М. Євтух, Л. Медвідь, В. Микитась, О. Сухомлинська, Н. Яковенко акцентують увагу на європейському контексті освітніх процесів в Україні. Предметом наукових досліджень С. Жовтого, Б. Корчмарика, І. Торбакова є культурні впливи українців на Московську державу. Сучасні іноземні слов'янознавці (А. Андрєєв, С. Грачотті, Д. Зайцев, Г. Нешев, Т. Таїрова-Яковлева, В. Фрійофф) вказують на панєвропейський характер та культуртрегерську місію України в козацький період.

Доведено, що найменш вивченими питаннями на рівні історико-педагогічних досліджень є політика гетьманів України в галузі шкільництва і освітньо-виховні традиції в гетьмансько-старшинських родин, окремі аспекти яких представлено у працях істориків і мистецтвознавців Л. Баранівської, В. Вечерського, О. Дзюби, Л. Івченко, С. Павленка.

Уточнено основні поняття дослідження, яким дотепер не було надано чіткого тлумачення. Визначено, що *«національне шкільництво» – це інституціалізована складова освіти України, а саме мережа навчально-виховних закладів різних рівнів, діяльність якої узгоджується з національною освітньою традицією та прогресивною європейською теорією і практикою.*

З'ясовано, що національна освітня традиція склалася в часи Київської Русі на основі православної ідентичності, християнських цінностей та українського виховного ідеалу. В досліджуваний період – це ідеал козака-лицаря, звитязного воїна, інтелектуала, дбайливого господаря, мецената рідної освіти та культури, з розвиненим почуттям особистої та національної гідності, який керувався гаслом «Воля – Бог – Україна».

Здійснено критичний аналіз та узагальнення джерельної бази дослідження; за родовидовими ознаками її класифіковано на такі групи: 1) офіційні документи та діловодна документація; 2) матеріали особистого походження; 3) навчальна література, наукові та художні твори. До першої групи джерел віднесено нормативно-правові акти, виявлені в архівах: закони, укази, розпорядження вищих державних і церковних інституцій України та Російської імперії, що відображають офіційну політику в галузі освіти. До цієї групи зараховано опубліковані документи у вигляді окремих видань (збірників) та описів Чернігівського, Київського, Харківського, Новгород-Сіверського намісництв. Другу групу джерел становлять документи особистого походження (щоденники, листи, спогади, записки), важливі для відтворення виховних традицій у гетьмансько-старшинських родин, розкриття ролі інтелігенції в освітніх процесах. Значну частину цієї групи становлять свідчення іноземних авторів щодо культурно-освітнього рівня України в досліджуваній період. Третя група джерел – навчальна література, наукові праці українських просвітителів, козацькі літописи та художні твори, що відображають добу козаччини та її репрезентантів.

Таким чином, визначення стану розроблення проблеми підтвердило її актуальність та дозволило конкретизувати основні поняття; здійснення класифікації джерельної бази, різноманітної за характером і походженням, уможливило об'єктивне вивчення теми дисертації.

У другому розділі **«Історичні передумови та теоретичні аспекти розвитку національного шкільництва на Лівобережній та Слобідській Україні у XVIII столітті»** розкрито комплекс чинників становлення і розвитку національного шкільництва у XVIII столітті, схарактеризовано педагогічну думку та освітню діяльність представників українського Просвітництва, освітньо-виховні традиції гетьмансько-старшинських родин.

Застосування методів синхронного та діахронного аналізу дозволило розглянути передумови та комплекс зовнішніх і внутрішніх чинників становлення і розвитку українського національного шкільництва. Аналіз історичних передумов засвідчив, що Україна геополітично, економічно й ментально знаходиться на перетині різних культур і цивілізацій із домінантним «грецько-візантійським культурним кодом» (О. Сухомлинська). Встановлено, що у XVIII столітті провідним засобом міжкультурної комунікації було навчання української молоді в європейських університетах, які активно пропагували європейські цінності на батьківщині (ідеї демократизму і патріотизму, захисту прав людини й автентичності рідної культури).

На основі аналізу свідчень іноземних мандрівників і дипломатів підтверджено проєвропейський характер українського суспільства, «цивілізованість і освіченість українців» у досліджуваній період. Доведено, що Україна була східним оплотом європейської цивілізації, де синтезувалися і поширювалися в інші слов'янські землі прогресивні ідеї Західної Європи. Концепція синтезу західноєвропейської та східнослов'янської культур, розроблена українськими інтелектуалами, уможливила перехід від канонів візантійської вченості до європейських культурних стандартів.

Визначено, що розвиток козацької держави зумовлювався кардинальними змінами в соціально-економічному становищі, суспільній свідомості, актуалізацією таких цінностей, як свобода особистості, демократія, рівноправ'я, національна самоідентифікація, соборність, ідеї державності, природного права, соціальної справедливості, релігійної толерантності, що є свідченням процесу формування української нації. Окреслено особливості національного менталітету українців, вплив на нього українського виховного ідеалу і «культу знань». Виявлено, що істотним чинником формування національної свідомості та національного шкільництва було українське православ'я, репрезентоване доробком києво-могилянців – цінним здобутком духовного життя України. Водночас у XVIII столітті активізувалася переорієнтація суспільної думки на практичні цінності та прикладні науки, наближення культури й освіти до актуальних потреб українського народу.

Використання персоналістично-біографічного методу дозволило схарактеризувати педагогічні ідеї та освітню діяльність репрезентативних діячів вітчизняного просвітницького руху (Д. Туптала, І. Максимовича, І. Кроковського, С. Яворського, Ф. Прокоповича, С. Кулябки, М. Козачинського, Г. Кониського, Г. Сковороди, Я. Козельського). З'ясовано, що спільним у їх життєдіяльності та науковому доробку були: тісні зв'язки з alma-mater, моралізаторський характер творів, усвідомлення своєї високої суспільної місії, піднесення ролі вчителя в педагогічному процесі, активна участь у розбудові шкільної мережі в Україні та за її межами, значна увага до дидактичних принципів (природовідповідності, доступності, послідовності, систематичності, корисності, міцності знань, наочності, зв'язку з життям, єдності навчання і виховання), заклик до доброчинності, спадкоємність у розробці ідей попередників. Доведено, що висока освіченість, наукова ерудиція, педагогічний досвід, активна громадянська позиція видатних викладачів, теплі взаємини з вихованцями здійснювали винятковий вплив на формування генерації української молоді, на розвиток національного шкільництва загалом.

Виокремлено репрезентантів національної еліти України у XVIII столітті – представників гетьмансько-старшинських родин Ханенків, Скоропадських, Мазеп, Розумовських, Апостолів, Полуботків, Полетик, Марковичів, Туманських, Капністів, які були високоосвіченими людьми з розвиненим почуттям особистої і національної гідності, поліглотами, шанувальниками мистецтва, авторами наукових і художніх творів, доброчинцями і меценатами. Підтверджено, що це були носії високої громадської свідомості, які вірили в людину, необхідність реформ, оновлення освіти і виховання з метою вдосконалення суспільства.

Доведено, що освітньо-виховні традиції в цьому середовищі ґрунтувалися на гуманістичних засадах народної педагогіки, прищепленні любові до рідної історії і культури, розвитку природних здібностей, формуванні національної свідомості, набутті фундаментальних знань та вмінь. Основними засобами

виховання були сприятлива родинна атмосфера, високий виховний потенціал батьків, їх особистий приклад і авторитет, громадсько-корисна, доброчинна і меценатська діяльність.

Отже, розкриття комплексу чинників становлення і розвитку українського національного шкільництва у XVIII столітті дозволило визначити, що пріоритетними були педагогічна думка та освітня діяльність представників просвітницького руху, освітньо-виховні традиції гетьмансько-старшинських родин.

У третьому розділі **«Організаційні, змістові та методичні особливості розвитку національного шкільництва на Лівобережній та Слобідській Україні у XVIII столітті»** виокремлено етапи розвитку освітньої мережі досліджуваного періоду, визначено організаційні, змістові та методичні особливості функціонування навчальних закладів, схарактеризовано політику уряду Російської імперії та Св. Синоду щодо розвитку національного шкільництва України.

Встановлено, що Лівобережна та Слобідська Україна в досліджуваній період досягли високого рівня культурно-освітнього розвитку; відбулося інституційне оформлення розгалуженої мережі закладів національного шкільництва, що в цілому задовольняла потреби населення в початковій, професійній, середній і вищій освіті. У першій половині XVIII століття почали функціонувати українські православні колеґіуми (Чернігівський, 1700 р.; Харківський, 1726 р.; Переяславський, 1738 р.), Києво-Могилянська академія домоглася офіційного підтвердження статусу вищого навчального закладу (1701 р.). З метою підготовки висококваліфікованих службовців гетьманського уряду було створено Канцелярський курінь при Генеральній військовій канцелярії.

Застосування методу синхронного аналізу дозволило констатувати, що за рівнем грамотності населення України не поступалося багатьом країнам Європи і значно випереджало Росію. Опрацювання архівних матеріалів та свідчень іноземних мандрівників підтвердило, що більшість українських сіл досліджуваного періоду мали свою церкву, школу і шпиталь при ній. Діахронний аналіз засвідчив, що кількість народних шкіл на Лівобережжі та Слобожанщині в середині XVIII століття була значно більшою, ніж у першій половині XIX століття після освітніх реформ уряду Російської імперії. Оригінальним феноменом культурно-освітнього життя був інститут мандрівних дяків, що ґрунтувався на засадах української народної педагогіки, користувався авторитетом у населення. Основу змістового компоненту закладів початкової освіти (полкових, сотенних, парафіяльних, дяківських, монастирських шкіл) становила елементарна грамотність з можливістю вивчення додаткових предметів. Забезпечення практично-доцільними знаннями, вміннями і навичками здійснювали заклади професійної освіти (музично-співацькі, художньо-мистецькі, військові, ремісничо-цехові).

З'ясовано, що в період «освіченого гетьманату» К. Розумовського освіта стала пріоритетом політики козацької держави (реалізація проекту загального

початкового навчання; створення перших приватних пансіонів; розвиток професійної освіти, спроби започаткувати в Україні університети європейського зразка). Після скасування гетьманства (1764 р.) та полково-сотенного устрою (1765 р.) на території Лівобережної та Слобідської України уряд Російської імперії проводив освітню політику, спрямовану на поступове витіснення особливостей українського шкільництва. Прийняття «Статуту народних училищ» (1786 р.) законодавчо закріпило формування нової системи освіти, що повністю ігнорувала національні освітні традиції.

Методом структурно-порівняльного аналізу встановлено: якщо початкова школа України залишалася вірною старозаповітним цінностям, заповідям народної педагогіки, релігійному змісту освіти і патріархальним традиціям, закладеним ще в часи Київської Русі, то вищі рівні були більш відкритими до інновацій і міжкультурного діалогу. На основі аналізу першоджерел і сучасних наукових досліджень спростовано стереотипи про догматизм і схоластичність викладання в Академії та її «училищних колоніях», на діяльність яких впливали прогресивні ідеї європейського і українського просвітництва, що сприяло гуманізації навчально-виховного процесу, зростанню поваги до особистості вихованця, розвитку демократичних засад.

Використання методів ретроспективного і логіко-семантичного аналізу при вивченні діяльності Чернігівського, Харківського, Переяславського колегіумів, Полтавської Слов'янської семінарії дозволило стверджувати, що ці навчальні заклади забезпечували своїх вихованців ґрунтовними знаннями і претендували на підвищення свого статусу. Базовим компонентом були «сім вільних наук», варіативна частина поступово вдосконалювалася за рахунок нових актуальних дисциплін. Запровадження в останній чверті XVIII століття викладання «вищих наук» (філософії і богослов'я) наблизило їх до вищих навчальних закладів.

Підтверджено поступову переорієнтацію схоластичного характеру викладання філософських курсів на раціоналістичну лейбніце-вольфганську систему (прийняту в Європі), що вирізнялася щільним зв'язком із природничими науками, відсутністю антагонізму з канонами православ'я. Встановлено, що особливою ґрунтовністю вирізнялася філологічна підготовка вихованців Академії та колегіумів: крім класичних – латини, грецької, слов'янської і польської мов, вивчалися старослов'янська та сучасні засоби комунікації – французька, німецька, італійська та східні мови (за вибором). Естетичний розвиток вихованців здійснювався завдяки викладанню музики, малювання, вокального і багатоголосого співу, елементів театральної педагогіки. Гнучкість і варіативність змісту освіти уможливлювали врахування індивідуальних потреб і здібностей вихованців.

З'ясовано, що українознавче спрямування змісту національного шкільництва визначалося шляхом формування культу історичної пам'яті, вірності заповідям предків на основі ідеалу козака-лицаря, який боронить рідну землю і батьківську віру. Підтверджено, що більшість навчальної літератури в початкових школах досліджуваного періоду становили рукописні шкільні

збірники дяків-учителів з народними піснями, прислів'ями і матеріалом, пов'язаним з актуальними потребами українського суспільства.

У дослідженні узагальнено використання української мови у процесі викладання та написання творів провідними вітчизняними вченими-просвітниками (Л. Баранович, П. Величковський, К. Зіновіїв, І. Максимович, О. Митура, Д. Туптало, Ф. Прокопович). Вихованці закладів національного шкільництва були яскравими репрезентантами культури українського бароко – Д. Бортнянський, А. Ведель, І. Григорович-Барський, Г. Сковорода; І. Котляревський та О. Лобисевич заклали підвалини становлення української літературної мови; О. Павловський написав граматику нової української мови; М. Бантиш-Каменський, С. Величко, В. Рубан, А. Сатановський створили праці з історії України, що сприяли формуванню національної свідомості української молоді; представники гетьмансько-старшинських родин Марковичів, Полетик, Ханенків були першими дослідниками українських старожитностей.

Виявлено, що в Києво-Могилянській академії та православних колегіумах забезпечувалася підтримка творчих підходів до викладання (розробка авторських лекційних курсів та навчальної літератури); використовувався широкий спектр форм, методів і прийомів навчання (творчі проекти, диспути, театралізовані та рольові ігри, вправи прикладного характеру, реферування, анотування, написання дисертацій та інші), спрямованих на розвиток критичного мислення, самостійності та оригінальності думки. Пріоритет надавався позитивним методам стимулювання навчально-виховної діяльності: різним формам заохочення (похвала, подяка, публічне вшанування, настанова, обітниця, нагорода), змагальності та взаємоконтролю. Обмеження фізичних покарань, особливо щодо підлітків і юнаків, призвело до їх скасування в останній чверті XVIII століття. З'ясовано, що налагодженню паритетних стосунків у системі вчитель-учень сприяло право вихованців оскаржити неправомірні дії вчителів, які зловживали своїм становищем, і домогтися їх звільнення з посади. Обґрунтовано реалізацію індивідуального та диференційованого підходів у навчанні, що здійснювалося завдяки підтримці обдарованої молоді (практика аудиторства, почесні посади в системі самоврядування, надання перспективи викладацької діяльності, відрядження на навчання за кордон, рекомендація на роботу); з невідстаючими вихованцями проводилися додаткові заняття та забезпечувалося оволодіння ними певним видом ремесла (навчання живопису, іконопису, аптекарству, технічні роботи з видавництва і оздоблення книг тощо).

Доведено, що навчально-виховний процес у закладах національного шкільництва мав гуманістичний характер. Значна увага приділялася формуванню корпоративної культури, патріотичному і громадянському вихованню молоді, повазі до викладачів і *alma-mater*, «добродійній» поведінці, належному зовнішньому вигляду. Існувала колективна відповідальність викладачів і вихованців за результати навчально-виховної діяльності.

Визначено, що політика уряду Російської імперії та Св. Синоду стосовно українського національного шкільництва у другій половині XVIII століття

полягала у спробі створення загальнодержавної системи освіти, яка не передбачала врахування інтересів багатьох верств українського суспільства, національних традицій виховання і громадського характеру управління навчальними закладами. Це супроводжувалося утвердженням великодержавних цінностей, посиленням станового, примусового та утилітарного характеру освіти, обмеженням міжкультурного діалогу («політика дозованого європеїзму»), впровадженням суворого бюрократичного контролю і жорсткої цензури. Внаслідок цього відбулося різке зменшення кількості народних шкіл, контингенту вихованців і рівня їх знань (нові типи шкіл не мали підтримки українського населення), активізація процесу відтоку «мізків» і талантів до Росії, що призводило до втрати національної еліти.

Отже, вивчення етапів розвитку освітньої мережі досліджуваного періоду дозволило виокремити її основні етапи та організаційні, змістові, методичні особливості функціонування навчальних закладів; характеристика політики уряду Російської імперії та Св. Синоду щодо розвитку національного шкільництва України засвідчила нівелювання вітчизняних освітніх традицій у другій половині XVIII століття.

Визначення провідних тенденцій та особливостей розвитку національного шкільництва на території Лівобережної та Слобідської України у XVIII столітті дозволило дійти таких **висновків**:

1. З'ясовано стан наукового розроблення проблеми в дорадянській, радянській та сучасній науковій літературі. Доведено, що більшість авторів XIX – початку XX століття відзначали високий культурно-освітній рівень розвитку України у XVIII столітті. Для історіографії радянського періоду була характерною тенденція до написання узагальнюючих праць; з другої половини XX століття почався сплеск наукового інтересу до історії національного шкільництва, що суттєво активізувався з проголошенням незалежності України. На сучасному етапі розширилася проблематика досліджень, з'явилася можливість аналізувати історико-педагогічні процеси на основі новітньої наукової методології.

Підтверджено, що обрана проблема є малодослідженою в сучасній історико-педагогічній науці; існує вагома перевага історичної, філософської, культурологічної, мистецтвознавчої науки стосовно дослідження розвитку національного шкільництва України у XVIII столітті, проте вони недостатнім чином висвітлюють педагогічні аспекти, що також є характерним для робіт іноземних вчених та представників української діаспори.

Уточнено формулювання основних понять – «національне шкільництво» та «національна освітня традиція».

Здійснено авторську класифікацію джерел на такі групи: офіційні документи та діловодна документація (архівні та опубліковані актові джерела та діловодна документація); матеріали особистого походження (щоденники, спогади, листи сучасників, свідчення іноземців); навчальна література, наукові та художні твори. Встановлено, що серед архівосховищ найбільшою насиченістю та інформативністю матеріалів щодо розвитку вітчизняної освіти у XVIII столітті вирізняються фонди ЦДІАУК, ДАСО та ІР НБУВ.

2. Розкрито комплекс зовнішніх і внутрішніх чинників становлення і розвитку національного шкільництва у XVIII столітті.

До зовнішніх чинників віднесено географічні (особливості географічного розташування України), політичні (розподіл українських земель між Польщею і Росією), ідеологічні (проникнення ідей гуманізму, Реформації, Контрреформації і Просвітництва), культурні (врахування надбань античних і середньовічних авторитетів, досягнень науки), педагогічні (вплив зарубіжної педагогічної думки), освітні (практика навчання українців в університетах Європи, використання досвіду єзуїтських і протестантських шкіл).

До внутрішніх чинників зараховано політичні (зміцнення козацької держави, освітня політика українських гетьманів, реформи уряду Російської імперії і Св. Синоду), ідеологічні (піднесення національної свідомості), соціально-економічні (розвиток буржуазних відносин, активізація торгівельних зв'язків, соціальне розшарування суспільства), духовні (православна парадигма, активна позиція української церкви в культурно-освітньому житті, традиції громадської і приватної доброчинності), ментальні (козацький лицарський ідеал, «культ знань», кордоцентризм, толерантність українського народу), педагогічні (вплив національних освітніх традицій, ідей народної та козацької педагогіки, українського просвітництва, виховного потенціалу національної еліти).

3. Виокремлено етапи та тенденції розвитку національного шкільництва на Лівобережній та Слобідській Україні в досліджуваний період.

I етап (1700–1764 рр.) – інтенсивної розбудови, період інституційного оформлення мережі закладів національного шкільництва: початкових шкіл (полкових, сотенних, парафіяльних, дяківських, монастирських), закладів професійної освіти (музично-співацьких, художньо-мистецьких, військових, ремісничо-цехових), Чернігівського, Переяславського, Харківського колегіумів, Полтавської Слов'янської семінарії, Канцелярського куреня та Києво-Могилянської академії. Обґрунтовано, що найвищого рівня розвитку національне шкільництво досягло за часів «освіченого гетьманату» К. Розумовського (визнання освіти пріоритетом державної політики, спроби реформування галузі, активізація громадської і приватної ініціативи). Увиразнилися тенденції до демократизації, гуманізації, фундаменталізації, гуманітаризації, реалізації українознавчого спрямування освіти.

II етап (1764–1786 рр.) – інтеграції, період поступової трансформації українського національного шкільництва до загальноросійської системи освіти (після скасування гетьманства та інкорпорації українських земель до складу Російської імперії), що характеризується прагненням громадськості зберегти права та привілеї навчальних закладів Лівобережної та Слобідської України, відходом від вітчизняних прогресивних традицій і демократичних засад, активізацією відтоку «мізків» і талантів до Росії.

III етап (1786–1802 рр.) – асиміляції, період освітніх реформ уряду Російської імперії, організації нової системи освіти, занепаду традиційного національного шкільництва і нереалізованих просвітницьких проектів

«малоросійського шляхетства», посилення тенденцій до централізації, уніфікації, регламентації, русифікації, секуляризації освіти, її станового та утилітарного характеру, змін у ціннісних засадах, меті, характері і змісті освіти, управлінні галуззю, міжнародному вимірі, стилі взаємин учитель-учень, навчально-методичному забезпеченні.

4. Визначено організаційні, змістові та методичні особливості функціонування закладів національного шкільництва на Лівобережній та Слобідській Україні у XVIII столітті.

Встановлено організаційні особливості розвитку національного шкільництва: демократичні і самоврядні традиції, всестановий і гуманістичний характер, принципи добровільності та рівних можливостей у здобутті освіти, наявність академічної свободи, що стимулювало прагнення до творчого пошуку і пошавлення наукової думки.

Доведено, що змістові особливості діяльності закладів національного шкільництва варіювалися відповідно до рівня освіти: в закладах початкової освіти вони характеризувалися гнучкістю, залежністю від потреб конкретної громади, індивідуальних особливостей учнів і професійної майстерності викладачів; у Києво-Могилянській академії та православних колегіумах увиразнилися тенденції до посилення інтелектуальної насиченості, наукоємності дисциплін (вивчення класичних і нових мов, математики, психології, етики, «вищих наук», елементів медицини і природознавства), забезпечення естетичної складової підготовки вихованців (музичні, рисувальні, театральні класи).

З'ясовано, що методичні особливості національного шкільництва полягали в поєднанні традицій та інновацій, реалізації індивідуального та диференційованого підходів до організації навчально-виховного процесу, застосуванні позитивних методів стимулювання активності вихованців, різних форм заохочення, змагальності, взаємонавчання, взаємоконтролю, активних методів і прийомів, що сприяло розвитку творчих здібностей, здатності до аргументації і захисту власної думки, формування особистої гідності.

5. Схарактеризовано політику уряду Російської імперії та Св. Синоду щодо розвитку національного шкільництва України в другій половині XVIII століття: створення загальноросійської системи освіти; розмежування навчальних закладів на світські та духовні; поглиблення їх вузькопрофесійного спрямування, станового та утилітарного характеру; розширення можливостей використання ідей і методичного доробку російського просвітництва; централізація, уніфікація та русифікація галузі; ігнорування традицій і особливостей українського національного шкільництва; обмеження вільного доступу до навчання; ліквідація демократичних і самоврядних засад; викорінення творчого підходу у викладанні.

Класифіковано зміни в розвитку національного шкільництва на Лівобережній та Слобідській Україні внаслідок інтеграції до загальноросійської системи освіти наприкінці XVIII століття: в ціннісних засадах (від «воля – Бог – Україна» до «православ'я – самодержавство – народність»); у меті навчально-виховного процесу (від вільного розвитку і самореалізації активної, творчої особистості до формування «вірнопідданого» громадянина і покірливого

християнина); у характері освіти (від всестанового і добровільного до станового і примусового); в управлінні галуззю (від громадського до державного); у міжнародному вимірі (від вільного перебування в європейському культурно-освітньому просторі до охоронної політики «дозованого європеїзму»); у змісті навчання (від загальноосвітнього до вузькоспеціалізованого утилітарного); у стилі взаємин учитель-учень (від переважно демократичного до авторитарного); в навчально-методичному забезпеченні (від творчого викладання до уніфікованого і цензурованого).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів обраної проблеми. Предметом спеціального вивчення можуть бути тенденції розвитку жіночої та професійної освіти на території України у XVIII столітті, трансформація функцій і соціального статусу вчителя, організація позанавчальної роботи у вітчизняних закладах освіти в досліджуваний період.

Результати дослідження відображено в таких публікаціях автора

1. Мартиненко Д. В. Національне шкільництво на Лівобережній та Слобідській Україні (XVIII століття) : [монографія] / Д. В. Мартиненко. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2013. – 172 с.

2. Мартиненко Д. В. Історія педагогіки України: традиції та педагогічні інновації / Д. В. Мартиненко, Л. В. Корж-Усенко // Інновації у професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя: методологічні, змістові та методичні засади : [монографія] / [за ред. проф. А. А. Сбруєвої]. – Суми : Видавництво «МакДен», 2011. – С. 106–146.

3. Мартыненко Д. В. Влияние представителей киево-могилянской учености на развитие образования в Российской империи / Д. В. Мартыненко // Вестник науки Тольяттинского государственного университета. Серия Педагогика, психология. – 2013. – № 2 (13). – С. 195–197.

4. Мартиненко Д. В. Апробація педагогічних ідей видатних українських просвітителів у навчальних закладах XVIII століття / Д. В. Мартиненко // Обрії : науково-педагогічний журнал. – Івано-Франківськ, 2011. – № 2 (33). – С. 35–38.

5. Мартиненко Д. В. Добродійність і меценатство у життєдіяльності українських просвітителів XV–XVI ст. / Д. В. Мартиненко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – Ч. 3. – С. 124–133.

6. Мартиненко Д. В. Епістолярії як джерело з історії педагогіки / Д. Мартиненко // Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки». – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – № 4. – С. 82–86.

7. Мартиненко Д. В. Контекстуальні особливості розвитку шкільництва України доби бароко: ракурс міжкультурних взаємовпливів / Д. В. Мартиненко, Л. В. Корж-Усенко // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації : науковий журнал. – К. : Університет «Україна», 2011. – № 2. – С. 383–386.

8. Мартиненко Д. В. Пріоритети політики «освіченого гетьманату» К. Розумовського / Д. В. Мартиненко, Л. В. Корж-Усенко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. – № 3 (21). – С. 12–20.

9. Мартиненко Д. В. Релігійний чинник у розвитку національного шкільництва України в XVIII ст. / Д. В. Мартиненко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : науковий збірник. – Умань, 2012. – Вип. 42. – Ч. 1. – С. 278–283.

10. Мартиненко Д. В. Розвиток національного шкільництва в Україні у XVIII ст. як предмет наукових досліджень / Д. В. Мартиненко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. [Педагогічні науки]. – 2013. – № 10 (269) травень. – С. 280–289.

11. Мартиненко Д. В. Розвиток освіти на Лівобережній та Слобідській Україні у XVIII ст.: джерелознавчий аспект / Д. В. Мартиненко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : [науковий журнал]. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2013. – № 4 (30). – С. 42–53.

12. Мартиненко Д. В. Роль Києво-Могилянської академії в діалозі культур: історичний вимір / Д. В. Мартиненко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія : збірник статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2011. – Вип. 29. – Ч. 2. – С. 69–75.

13. Мартиненко Д. В. Тенденції розвитку мистецької освіти на Лівобережній та Слобідській Україні у XVIII столітті / Д. В. Мартиненко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – № 7 (9). – С. 75–83.

14. Мартиненко Д. В. Григорій Сковорода та інститут мандрівного вчителства / Д. В. Мартиненко // Переяславські Сковородинівські читання : зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип. 1. – С. 293–298.

Мартиненко Д. В. Розвиток національного шкільництва на Лівобережній та Слобідській Україні у XVIII столітті. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. – Суми, 2014.

У дисертації визначено провідні тенденції та особливості розвитку національного шкільництва на території Лівобережної та Слобідської України у XVIII столітті. З'ясовано стан розроблення проблеми та здійснено авторську класифікацію джерельної бази дослідження, що дозволило уточнити основні поняття – «національне шкільництво» та «національна освітня традиція». Розкрито комплекс зовнішніх і внутрішніх чинників, що зумовлювали становлення та розвиток національного шкільництва на Лівобережній і Слобідській Україні у XVIII столітті. Встановлено, що провідними серед них були педагогічна думка та освітня діяльність представників просвітницького руху, освітньо-виховні традиції в гетьмансько-старшинських родин. Виокремлено етапи та тенденції розвитку національного шкільництва в досліджуваний період. Доведено, що найвищого рівня розвитку національне шкільництво досягло в період «освіченого гетьманату» К. Розумовського. Визначено організаційні, змістові та методичні особливості функціонування закладів національного шкільництва на Лівобережній та Слобідській Україні

у XVIII столітті. Схарактеризовано політику уряду Російської імперії та Св. Синоду щодо розвитку національного шкільництва України в другій половині XVIII століття.

Ключові слова: розвиток національного шкільництва, Лівобережна та Слобідська Україна, XVIII століття, національна освітня традиція, педагогічна думка, освітня діяльність, просвітницький рух, освітньо-виховні традиції, «освічений гетьманат».

Мартыненко Д. В. Развитие национального образования на Левобережной и Слободской Украине в XVIII веке. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Сумский государственный педагогический университет имени А. С. Макаренка. – Сумы, 2014.

В диссертации определены ведущие тенденции и особенности развития национального образования на территории Левобережной и Слободской Украины в XVIII веке.

Выяснено уровень научной разработки проблемы в досоветской, советской и современной научной литературе. Конкретизировано формулировку основных понятий – «национальное образование» и «национальные традиции образования». Предложено авторскую классификацию источников из трех групп.

Раскрыто комплекс внешних и внутренних факторов становления и развития национального образования Левобережной и Слободской Украины в XVIII веке. Определено, что главными из них были педагогическая мысль и образовательная деятельность представителей просветительского движения, образовательно-воспитательные традиции в гетманско-старшинских семьях.

Выделено этапы и тенденции развития национального образования на Левобережной и Слободской Украине в исследуемых хронологических пределах: I – 1700–1764 гг. – интенсивного развития – институционализация, демократизация, гуманизация, фундаментализация, гуманитаризация, реализация украиноведческого направления образования; II – 1764–1786 гг. – интеграции – постепенная трансформация украинского национального образования в общероссийскую систему образования; III – 1786–1802 гг. – ассимиляции – централизация, унификация, регламентация, русификация, секуляризация образования, усиление его сословного и утилитарного характера. Доказано, что наивысшего уровня развития национальное образование достигло в период «просвещенного гетманата» К. Разумовского.

Определено организационные (демократические и самоуправленческие традиции, общесословный и гуманистический характер, принципы добровольности и равных возможностей, наличие академической свободы), содержательные (в учреждениях начального образования – зависимость от потребностей конкретной общины, индивидуальных особенностей учащихся и профессионального мастерства преподавателей, в коллегиях и Киево-

Могилянської академії – усилення інтелектуальної насиченості, наукоємкості дисциплін, забезпечення естетическої складової підготовки вихованців) і методическі (реалізація індивідуального і диференційованого підходів, застосування позитивних методів стимулювання, різних форм поощрення, змагальності, взаємонавчання, взаємонавтріля, активних методів і прийомів навчання) особеності функціонування закладів національного навчання на Лівобережній і Слободській Україні в XVIII віці.

Охарактеризовано політику уряду Російської імперії і Св. Синода відносно розвитку національного навчання України во второй половині XVIII віка, направлена на створення єдиної системи навчання при повному ігноруванні регіональних традицій.

Ключевые слова: розвиток національного навчання, Лівобережна і Слободська Україна, XVIII вік, національні традиції навчання, педагогіческа думка, навчально-виховні традиції, «просвіщений гетьманат».

Martynenko D.V. Development of national education on the Left-bank and Sloboda Ukraine in the XVIII-th century. – Manuscript.

Thesis for the Degree of the Candidate of Pedagogical Science in Speciality 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. – Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko. – Sumy, 2014.

The main tendencies and peculiarities of national education in the Left Bank and Slobidska Ukraine in XVIII century are highlighted in the dissertation. The state of development of the problem under investigation is found out and the sources of research are classified, the main terms – «national schooling» and «national education tradition» are defined. The complex external and internal factors that have determined the formation and development of national schooling in the Left Bank and Slobidska Ukraine in the XVIII century are revealed. It was determined that the main ones were educational thought and educational activities of educational movement representatives, educative tradition in Hetman families. The author distinguishes the periods and the tendencies of the development of national schooling. It is proved that the highest level the national schooling reached during the «enlightened Hetmanat» of K. Razumovsky. The organizational, content and methodological peculiarities of national schooling educational institutions in the Left Bank and Slobidska Ukraine in the XVIII century are defined. The policy of the Russian government and St. Synod's concerning national schooling of Ukraine in the second half of the XVIII century is characterized.

Key words: development of national schooling, Left Bank and Slobidska Ukraine, XVIII century, national educational tradition, pedagogical thought, educational activities, educational movement, educative tradition, «enlightened Hetmanate».

Підписано до друку 11.09.2014. Формат 60х90/16. Гарн. New Times.
Друк різнограф. Папір офсет. Умовн. друк. арк. 0,8. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим.

Надруковано у редакційно-видавничому відділі
СумДПУ імені А. С. Макаренка

40002, м. Суми, вул. Роменська, 87.